

उच्च प्राथमिक स्तरावर नवीन शैक्षणिक धोरणाचा परिणाम

सौ. मनिषा शंकर रामुगडे

Corresponding Author - सौ. मनिषा शंकर रामुगडे

DOI - 10.5281/zenodo.20642349

सारांश :

भारतीय शिक्षण व्यवस्थेच्या सर्वांगीण विकासासाठी राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 (National Education Policy 2020) हे एक महत्त्वपूर्ण आणि परिवर्तनकारी धोरण म्हणून उदयास आले आहे. बदलत्या सामाजिक, आर्थिक, तांत्रिक आणि जागतिक परिस्थितीचा विचार करून हे धोरण तयार करण्यात आले असून शिक्षण अधिक गुणवत्तापूर्ण, समावेशक, कौशल्याधारित, लवचिक आणि विद्यार्थीकेंद्रित करण्यावर त्याचा भर आहे. शिक्षण क्षेत्रातील विद्यमान आव्हानांना सामोरे जात विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास साध्य करणे हा या धोरणाचा मुख्य उद्देश आहे. उच्च प्राथमिक स्तर (इयत्ता 6 वी ते 8 वी) हा विद्यार्थ्यांच्या बौद्धिक, भावनिक, सामाजिक आणि नैतिक विकासाचा अत्यंत महत्त्वपूर्ण टप्पा मानला जातो. या वयोगटातील विद्यार्थ्यांमध्ये विचारशक्ती, निर्णयक्षमता, सर्जनशीलता, समस्या सोडविण्याची क्षमता आणि सामाजिक जाणीवा विकसित होत असतात. त्यामुळे या स्तरावरील शिक्षणामध्ये सुधारणा करणे आवश्यक होते. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 अंतर्गत उच्च प्राथमिक स्तरावरील अभ्यासक्रमामध्ये कौशल्याधारित शिक्षण, अनुभवाधारित अध्ययन, प्रकल्पाधारित अध्यापन, बहुभाषिकता, डिजिटल तंत्रज्ञानाचा वापर आणि व्यावसायिक शिक्षणाचा समावेश करण्यात आला आहे. या धोरणामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये आत्मविश्वास, नवोपक्रमशीलता, सर्जनशीलता आणि स्वतंत्र विचार करण्याची क्षमता विकसित होण्यास मदत होत आहे. तसेच पाठांतरावर आधारित शिक्षणाऐवजी संकल्पनात्मक आकलन, चिकित्सक विचार आणि प्रत्यक्ष अनुभवावर आधारित शिक्षणाला प्राधान्य दिले जात आहे. मूल्यमापन प्रक्रियेतही बदल करून सतत आणि सर्वांगीण मूल्यमापनावर भर देण्यात आला आहे. यामुळे विद्यार्थ्यांच्या विविध क्षमता आणि कौशल्यांचे योग्य मूल्यमापन करणे शक्य होत आहे.

प्रस्तुत संशोधन लेखामध्ये उच्च प्राथमिक स्तरावर राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 चा झालेला परिणाम, त्यातून निर्माण झालेल्या संधी, अंमलबजावणीतील आव्हाने तसेच विद्यार्थी, शिक्षक आणि शिक्षण व्यवस्थेवर होणारे सकारात्मक व नकारात्मक परिणाम यांचा अभ्यास करण्यात आला आहे. या अभ्यासातून असे स्पष्ट होते की, नवीन शैक्षणिक धोरणामुळे उच्च प्राथमिक शिक्षण अधिक गुणवत्तापूर्ण, समावेशक, कौशल्यकेंद्रित आणि भविष्याभिमुख बनण्यास मदत होत असून भारताच्या ज्ञानाधारित समाजनिर्मितीच्या उद्दिष्टाला बळकटी मिळत आहे.

मुख्य शब्द : नवीन शैक्षणिक धोरण 2020, उच्च प्राथमिक शिक्षण, कौशल्य विकास, मूल्यमापन, गुणवत्तापूर्ण शिक्षण.

प्रस्तावना:

शिक्षण हे कोणत्याही राष्ट्राच्या सामाजिक, आर्थिक आणि सांस्कृतिक विकासाचे प्रभावी साधन मानले जाते. शिक्षणामुळे व्यक्तीच्या ज्ञानात, कौशल्यांमध्ये, मूल्यांमध्ये आणि व्यक्तिमत्त्वात सकारात्मक बदल घडून येतात. आधुनिक काळात विज्ञान, तंत्रज्ञान, माहिती व दळणवळण क्षेत्रात झपाट्याने होत असलेल्या प्रगतीमुळे शिक्षणाचे स्वरूपही बदलत आहे. जागतिक स्पर्धेच्या युगात विद्यार्थ्यांना केवळ पुस्तकी ज्ञान न देता त्यांच्यामध्ये सर्जनशीलता, चिकित्सक विचारशक्ती, समस्या सोडविण्याची क्षमता, संवाद कौशल्ये आणि जीवनावश्यक कौशल्ये विकसित करणे आवश्यक ठरले आहे. या पार्श्वभूमीवर भारत सरकारने राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 (National Education Policy 2020) जाहीर केले. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 1986 नंतर प्रथमच इतक्या व्यापक आणि परिवर्तनशील स्वरूपाचे धोरण देशात लागू करण्यात आले आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 चे मुख्य उद्दिष्ट शिक्षण अधिक गुणवत्तापूर्ण, सर्वसमावेशक, कौशल्याधारित, बहुभाषिक आणि विद्यार्थीकेंद्रित करणे हे आहे. या धोरणामध्ये शिक्षणाच्या रचनेत, अभ्यासक्रमात, अध्यापन पद्धतीत आणि मूल्यमापन प्रक्रियेत महत्त्वपूर्ण बदल सुचविण्यात आले आहेत. विशेषतः शालेय शिक्षणाच्या विविध स्तरांमध्ये विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासावर भर देण्यात आला आहे.

उच्च प्राथमिक स्तर (इयत्ता 6 वी ते 8 वी) हा विद्यार्थ्यांच्या बौद्धिक, सामाजिक आणि

भावनात्मक विकासाचा अत्यंत महत्त्वाचा टप्पा मानला जातो. या वयोगटातील विद्यार्थी तार्किक विचार करण्यास, स्वतंत्रपणे निर्णय घेण्यास आणि सामाजिक जबाबदाऱ्यांची जाणीव विकसित करण्यास सुरुवात करतात. त्यामुळे या स्तरावरील शिक्षणाची गुणवत्ता आणि परिणामकारकता वाढविणे आवश्यक ठरते. नवीन शैक्षणिक धोरणाने अनुभवाधारित शिक्षण, कौशल्याधारित शिक्षण, व्यावसायिक शिक्षणाची ओळख, तंत्रज्ञानाचा वापर आणि बहुविषयक अध्ययन यांवर विशेष भर दिला आहे. त्यामुळे उच्च प्राथमिक स्तरावरील शिक्षण व्यवस्थेवर या धोरणाचा होणारा परिणाम अभ्यासणे महत्त्वाचे ठरते.

संशोधनाची उद्दिष्टे:

1. नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 च्या प्रमुख वैशिष्ट्यांचा अभ्यास करणे.
2. उच्च प्राथमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांवर होणाऱ्या परिणामांचे विश्लेषण करणे.
3. अध्यापन आणि मूल्यमापन प्रक्रियेतील बदलांचा अभ्यास करणे.
4. कौशल्याधारित शिक्षणाच्या प्रभावाचे परीक्षण करणे.
5. नवीन शैक्षणिक धोरणाच्या अंमलबजावणीतील आव्हाने समजून घेणे.

संशोधन पद्धती:

या संशोधनामध्ये दुय्यम माहिती संकलन पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे. विविध पुस्तके, संशोधन लेख, राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण

2020 दस्तऐवज, शासकीय अहवाल आणि शिक्षणविषयक साहित्याचा अभ्यास करून माहिती संकलित करण्यात आली आहे.

उच्च प्राथमिक शिक्षणाची संकल्पना:

उच्च प्राथमिक शिक्षण हा शालेय शिक्षण व्यवस्थेतील एक महत्त्वपूर्ण आणि संक्रमणात्मक टप्पा मानला जातो. सामान्यतः इयत्ता सहावी ते आठवी या वर्गांचा समावेश उच्च प्राथमिक स्तरात केला जातो. प्राथमिक शिक्षण पूर्ण केल्यानंतर विद्यार्थी या स्तरावर प्रवेश करतात. या वयातील विद्यार्थ्यांच्या मानसिक, बौद्धिक, सामाजिक, भावनिक आणि शारीरिक विकासामध्ये झपाट्याने बदल होत असतात. त्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी हा कालखंड अत्यंत महत्त्वाचा मानला जातो. या स्तरावर विद्यार्थ्यांची आकलनशक्ती, विचारशक्ती, निर्णयक्षमता आणि सर्जनशीलता विकसित होण्यास सुरुवात होते. तसेच विद्यार्थ्यांमध्ये स्व-अध्ययनाची सवय, जिज्ञासू वृत्ती आणि नवीन गोष्टी शिकण्याची प्रेरणा निर्माण होते.

उच्च प्राथमिक शिक्षणाचा मुख्य उद्देश विद्यार्थ्यांना गुणवत्तापूर्ण शिक्षण प्रदान करून त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा सर्वांगीण विकास घडवून आणणे हा आहे. या स्तरावर भाषा, गणित, विज्ञान, सामाजिक शास्त्रे, कला, क्रीडा, आरोग्य शिक्षण आणि तंत्रज्ञान यांसारख्या विविध विषयांचे अध्ययन केले जाते. विद्यार्थ्यांना विविध विषयांबाबत मूलभूत संकल्पना समजावून सांगण्याबरोबरच त्यांचा दैनंदिन जीवनाशी संबंध जोडण्याचा प्रयत्न केला जातो. त्यामुळे शिक्षण अधिक अर्थपूर्ण, उपयुक्त आणि

अनुभवाधारित बनते. या टप्प्यावर विद्यार्थ्यांमध्ये तार्किक विचारशक्ती आणि समस्या सोडविण्याची क्षमता विकसित करण्यावर विशेष भर दिला जातो. विज्ञान आणि गणित विषयांच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांमध्ये वैज्ञानिक दृष्टिकोन, निरीक्षण क्षमता, विश्लेषणात्मक विचार आणि संशोधनवृत्ती विकसित केली जाते. तसेच भाषिक शिक्षणाद्वारे विद्यार्थ्यांचे वाचन, लेखन, श्रवण आणि संभाषण कौशल्य विकसित केले जाते. भाषिक कौशल्यांच्या विकासामुळे विद्यार्थ्यांचा आत्मविश्वास वाढतो आणि ते प्रभावीपणे संवाद साधू शकतात.

उच्च प्राथमिक शिक्षण हे विद्यार्थ्यांच्या सामाजिक आणि नैतिक विकासासाठीदेखील महत्त्वपूर्ण ठरते. या स्तरावर विद्यार्थ्यांना सहकार्य, शिस्त, जबाबदारी, प्रामाणिकपणा, सहिष्णुता, समता, बंधुता आणि राष्ट्रीय एकात्मता यांसारख्या मूल्यांची जाणीव करून दिली जाते. विविध उपक्रम, प्रकल्प, समूहकार्य आणि सांस्कृतिक कार्यक्रमांच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांमध्ये सामाजिक कौशल्ये विकसित केली जातात. यामुळे ते समाजातील जबाबदार आणि सजग नागरिक म्हणून घडण्यास मदत होते. उच्च प्राथमिक शिक्षणाची प्रमुख उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे आहेत :

- विद्यार्थ्यांच्या बौद्धिक विकासाला चालना देणे आणि त्यांची विचारशक्ती विकसित करणे.
- वैज्ञानिक दृष्टिकोन, चिकित्सक विचारसरणी आणि संशोधनवृत्ती विकसित करणे.
- भाषिक, गणितीय आणि तांत्रिक कौशल्यांमध्ये वाढ करणे.

- सामाजिक मूल्ये, नैतिकता, लोकशाही मूल्ये आणि राष्ट्रीय एकात्मतेची भावना रुजविणे.
- विद्यार्थ्यांमध्ये आत्मविश्वास, नेतृत्वगुण आणि जीवनकौशल्ये विकसित करणे.
- सर्जनशीलता, नवोपक्रमशीलता आणि समस्या सोडविण्याची क्षमता वाढविणे.
- विद्यार्थ्यांना माध्यमिक शिक्षणासाठी तसेच भविष्यातील शैक्षणिक आणि व्यावसायिक आयुष्यासाठी सक्षम बनविणे.

अशा प्रकारे उच्च प्राथमिक शिक्षण हे विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाचा भक्कम पाया निर्माण करणारे शिक्षणाचे महत्त्वपूर्ण स्तर आहे. विद्यार्थ्यांच्या ज्ञान, कौशल्ये, मूल्ये आणि व्यक्तिमत्त्व विकासाला दिशा देऊन त्यांना जबाबदार, सक्षम आणि सुजाण नागरिक बनविण्यात उच्च प्राथमिक शिक्षणाची महत्त्वपूर्ण भूमिका असते.

उच्च प्राथमिक स्तरावर नवीन शैक्षणिक धोरणाचा परिणाम:

१. अध्यापन पद्धतीमध्ये बदल:

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मुळे उच्च प्राथमिक स्तरावरील अध्यापन पद्धतीमध्ये महत्त्वपूर्ण बदल घडून आले आहेत. पूर्वी शिक्षण प्रक्रियेमध्ये पाठांतराला अधिक महत्त्व दिले जात होते. विद्यार्थ्यांनी पाठ्यपुस्तकातील माहिती लक्षात ठेवून परीक्षेमध्ये ती लिहिणे, हा शिक्षणाचा मुख्य उद्देश मानला जात होता. या पद्धतीमुळे विद्यार्थ्यांची सर्जनशीलता, विचारशक्ती आणि समस्या सोडविण्याची क्षमता अपेक्षित प्रमाणात विकसित

होत नव्हती. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० ने या पारंपरिक पद्धतीमध्ये बदल करून विद्यार्थीकेंद्रित, अनुभवाधारित आणि कृतीप्रधान शिक्षणावर भर दिला आहे. नवीन धोरणानुसार विद्यार्थी हा शिक्षण प्रक्रियेचा केंद्रबिंदू मानला जातो. विद्यार्थ्यांच्या गरजा, आवडी, क्षमता आणि शिकण्याचा वेग लक्षात घेऊन अध्यापन केले जाते. शिक्षकांची भूमिका केवळ ज्ञान देणाऱ्या व्यक्तीची न राहता मार्गदर्शक, प्रेरक आणि सुलभकर्ता अशी झाली आहे. शिक्षक विद्यार्थ्यांना विचार करण्यास, प्रश्न विचारण्यास, चर्चा करण्यास आणि नवीन कल्पना मांडण्यास प्रोत्साहित करतात. यामुळे शिक्षण अधिक परिणामकारक आणि आनंददायी बनते.

उच्च प्राथमिक स्तरावर प्रकल्पाधारित शिक्षण, अनुभवाधारित शिक्षण, कृतीआधारित शिक्षण, समूहकार्य, चर्चासत्रे, प्रयोग, क्षेत्रभेटी आणि तंत्रज्ञानाधारित अध्यापन यांसारख्या आधुनिक अध्यापन पद्धतींचा वापर वाढविण्यात आला आहे. विद्यार्थ्यांना प्रत्यक्ष अनुभवातून शिकण्याची संधी मिळाल्याने त्यांच्या ज्ञानाची उपयोजनक्षमता वाढते. तसेच शिकलेली संकल्पना दैनंदिन जीवनाशी जोडण्याची क्षमता विकसित होते.

नवीन शैक्षणिक धोरणामुळे वर्गखोलीतील वातावरण अधिक संवादात्मक आणि सहभागी स्वरूपाचे झाले आहे. विद्यार्थी केवळ शिक्षकांचे ऐकणारे न राहता शिक्षण प्रक्रियेत सक्रिय सहभागी बनले आहेत. विविध उपक्रम, प्रात्यक्षिके आणि समूहचर्चांमुळे विद्यार्थ्यांच्या विचारांना चालना मिळते. त्यांच्या प्रश्न विचारण्याच्या आणि स्वतःची मते मांडण्याच्या क्षमतेमध्ये वाढ होते. यामुळे

आत्मविश्वास आणि नेतृत्वगुण विकसित होण्यास मदत होते. या बदलांमुळे विद्यार्थ्यांच्या शिकण्याच्या प्रक्रियेमध्ये अनेक सकारात्मक परिणाम दिसून येतात :

- विद्यार्थ्यांचा शिक्षण प्रक्रियेमधील सक्रिय सहभाग वाढतो.
- सर्जनशीलता, कल्पकता आणि नवोपक्रमशीलतेला प्रोत्साहन मिळते.
- स्व-अध्ययनाची सवय विकसित होते आणि ज्ञान मिळविण्याची उत्सुकता वाढते.
- समस्या सोडविण्याची क्षमता आणि चिकित्सक विचारशक्ती विकसित होते.
- विद्यार्थ्यांमध्ये आत्मविश्वास आणि निर्णयक्षमता वाढते.
- संवाद कौशल्ये, सहकार्याची भावना आणि समूहात काम करण्याची क्षमता विकसित होते.
- शिकण्याची प्रक्रिया अधिक आनंददायी, उपयुक्त आणि परिणामकारक बनते.
- विद्यार्थ्यांना प्रत्यक्ष जीवनातील परिस्थितींना सामोरे जाण्यासाठी आवश्यक कौशल्ये प्राप्त होतात.

अशा प्रकारे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मुळे उच्च प्राथमिक स्तरावरील अध्यापन पद्धतीमध्ये आमूलाग्र बदल झाले आहेत. विद्यार्थीकेंद्रित आणि अनुभवाधारित शिक्षणामुळे विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास साध्य होण्यास मदत होत असून शिक्षण अधिक गुणवत्तापूर्ण, कौशल्याधारित आणि जीवनोपयोगी बनत आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मधील एक महत्त्वपूर्ण वैशिष्ट्य म्हणजे विद्यार्थ्यांमध्ये लहान वयापासूनच कौशल्याधारित शिक्षण विकसित करण्यावर दिलेला भर. यानुसार इयत्ता सहावीपासून विद्यार्थ्यांना व्यावसायिक शिक्षण (Vocational Education) आणि विविध कौशल्य प्रशिक्षणांची ओळख करून देण्याची तरतूद करण्यात आली आहे. स्थानिक उद्योग, हस्तकला, शेती, तंत्रज्ञान, उद्योजकता आणि विविध व्यवसायांशी संबंधित ज्ञान विद्यार्थ्यांना प्रत्यक्ष अनुभवातून दिले जाते. यामुळे शिक्षण केवळ सैद्धांतिक न राहता व्यावहारिक स्वरूपाचे बनते. विद्यार्थ्यांना भविष्यातील रोजगाराच्या संधीबाबत माहिती मिळते तसेच त्यांच्यामध्ये आत्मनिर्भरतेची भावना विकसित होते. कौशल्याधारित शिक्षणामुळे रोजगारक्षम कौशल्यांचा विकास होतो, आत्मविश्वास वाढतो, उद्योजकतेची भावना निर्माण होते आणि स्थानिक व्यवसाय व उद्योगांविषयी जागरूकता वाढते.

२. मूल्यमापन प्रणालीतील सुधारणा:

पारंपरिक शिक्षण व्यवस्थेमध्ये विद्यार्थ्यांच्या यशाचे मोजमाप मुख्यतः वार्षिक किंवा अंतिम परीक्षांद्वारे केले जात होते. त्यामुळे विद्यार्थ्यांवर परीक्षेचा मोठा ताण निर्माण होत असे. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये या पद्धतीत बदल करून सतत आणि सर्वांगीण मूल्यमापन (Continuous and Comprehensive Evaluation) यावर भर देण्यात आला आहे. विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक प्रगतीबरोबरच त्यांच्या कौशल्ये, सर्जनशीलता, सहभाग, वर्तन आणि

जीवनकौशल्यांचे मूल्यांकन केले जाते. विविध प्रकल्प, उपक्रम, सादरीकरणे आणि समूहकार्य यांच्याद्वारे विद्यार्थ्यांच्या क्षमतांचे मूल्यमापन केले जाते. त्यामुळे विद्यार्थ्यांवरील परीक्षेचा ताण कमी होतो, शिकण्याच्या प्रक्रियेला अधिक महत्त्व मिळते आणि विद्यार्थ्यांच्या विविध गुणांचे प्रभावी मूल्यांकन करता येते.

३. तंत्रज्ञानाचा वाढता वापर:

आधुनिक युगामध्ये तंत्रज्ञान हे शिक्षणाचा अविभाज्य घटक बनले आहे. विशेषतः कोविड-१९ महामारीनंतर डिजिटल शिक्षणाचे महत्त्व अधिक अधोरेखित झाले. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० ने शिक्षणामध्ये माहिती व दळणवळण तंत्रज्ञानाचा व्यापक वापर करण्यावर भर दिला आहे. स्मार्ट क्लासरूम, ई-लर्निंग, ऑनलाइन अभ्यासक्रम, डिजिटल शैक्षणिक साहित्य आणि विविध शैक्षणिक ॲप्सच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांना अधिक समृद्ध शिक्षण अनुभव मिळतो. यामुळे ऑनलाइन शिक्षणाच्या संधी वाढल्या आहेत, विद्यार्थ्यांना विविध शैक्षणिक स्रोत सहज उपलब्ध झाले आहेत आणि शिक्षण अधिक आकर्षक, संवादात्मक व परिणामकारक बनले आहे.

४. बहुभाषिक शिक्षणाचा प्रभाव:

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये मातृभाषा किंवा स्थानिक भाषेमधून शिक्षण देण्यावर विशेष भर देण्यात आला आहे. विद्यार्थ्यांना त्यांच्या परिचित भाषेत शिक्षण मिळाल्यास संकल्पना अधिक सहजपणे समजतात. मातृभाषेतील शिक्षणामुळे विद्यार्थ्यांची आकलनशक्ती वाढते, भाषिक कौशल्यांचा विकास होतो आणि

शिक्षणाबद्दल आत्मीयता निर्माण होते. तसेच विद्यार्थ्यांना वर्गातील चर्चामध्ये अधिक सक्रिय सहभाग घेता येतो. यामुळे शिक्षणातील गळती कमी होण्यास मदत होते आणि शैक्षणिक गुणवत्ता सुधारण्यास हातभार लागतो.

५. वैज्ञानिक दृष्टिकोन आणि नवोपक्रम:

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये विद्यार्थ्यांमध्ये वैज्ञानिक दृष्टिकोन, प्रयोगशीलता आणि संशोधनवृत्ती विकसित करण्यावर विशेष भर देण्यात आला आहे. प्रकल्पाधारित अध्ययन, प्रयोग, निरीक्षण, संशोधनात्मक उपक्रम आणि नवोपक्रमशील कृती यांद्वारे विद्यार्थ्यांना प्रत्यक्ष अनुभवातून शिकण्याची संधी दिली जाते. विद्यार्थ्यांना प्रश्न विचारणे, माहितीचे विश्लेषण करणे आणि नवीन कल्पना विकसित करणे यासाठी प्रोत्साहन दिले जाते. यामुळे त्यांच्या तार्किक विचारशक्तीचा विकास होतो, नवोपक्रमाला चालना मिळते आणि संशोधनाची आवड निर्माण होते. भविष्यात विज्ञान, तंत्रज्ञान आणि संशोधन क्षेत्रात योगदान देण्यासाठी आवश्यक असलेला पाया या स्तरावर तयार होण्यास मदत होते.

अशा प्रकारे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मुळे उच्च प्राथमिक स्तरावरील शिक्षण अधिक कौशल्याधारित, तंत्रज्ञानसक्षम, विद्यार्थीकेंद्रित आणि भविष्याभिमुख बनले आहे. या बदलांमुळे विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाला चालना मिळत असून त्यांना आधुनिक जगातील आव्हानांना सामोरे जाण्यासाठी सक्षम बनविले जात आहे.

विद्यार्थ्यांवरील सकारात्मक परिणाम:

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मुळे विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक आणि वैयक्तिक विकासामध्ये अनेक सकारात्मक बदल दिसून येत आहेत. या धोरणामध्ये विद्यार्थीकेंद्रित, अनुभवाधारित आणि कौशल्याधारित शिक्षणावर भर देण्यात आल्यामुळे विद्यार्थ्यांना शिक्षण प्रक्रियेत सक्रिय सहभाग घेण्याची संधी मिळत आहे. त्यामुळे त्यांच्या आत्मविश्वासामध्ये वाढ होत असून स्वतःची मते स्पष्टपणे मांडण्याची क्षमता विकसित होत आहे.

नवीन अध्यापन पद्धती, प्रकल्पाधारित अध्ययन आणि विविध उपक्रमांमुळे विद्यार्थ्यांची सर्जनशील विचारशक्ती विकसित होत आहे. समस्या सोडविणे, चिकित्सक विचार करणे आणि नवीन कल्पना मांडणे यांसारख्या कौशल्यांचा विकास होण्यास मदत होत आहे. तसेच समूहकार्य, चर्चासत्रे आणि सादरीकरणांमुळे संवाद कौशल्यांमध्ये लक्षणीय सुधारणा होत आहे. तंत्रज्ञानाच्या वाढत्या वापरामुळे विद्यार्थी डिजिटल साधनांचा प्रभावीपणे उपयोग करू लागले आहेत. ऑनलाइन शिक्षण, ई-साहित्य आणि शैक्षणिक ॲप्समुळे ज्ञानसंपादन अधिक सुलभ झाले आहे.

व्यावसायिक शिक्षण आणि कौशल्य प्रशिक्षणामुळे विद्यार्थ्यांना कौशल्याधारित शिक्षणाची संधी उपलब्ध होत आहे. यामुळे रोजगारक्षम कौशल्यांचा विकास होण्याबरोबरच भविष्यातील करिअरविषयी जागरूकता निर्माण होत आहे. विविध उपक्रम आणि नेतृत्वाच्या संधींमुळे विद्यार्थ्यांमध्ये नेतृत्वगुण विकसित होत आहेत.

तसेच सहयोगी शिक्षण पद्धतीमुळे संघभावना, सहकार्य आणि परस्पर समन्वयाची वृत्ती वाढीस लागली आहे.

शिक्षकांवरील परिणाम:

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मुळे शिक्षकांची भूमिका अधिक व्यापक आणि महत्वपूर्ण बनली आहे. शिक्षक आता केवळ ज्ञान देणारे न राहता विद्यार्थ्यांचे मार्गदर्शक, सल्लागार आणि सुलभकर्ता म्हणून कार्य करत आहेत. विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी शिक्षकांना अधिक सक्रिय भूमिका पार पाडावी लागत आहे. या धोरणामुळे शिक्षक प्रशिक्षणामध्ये सुधारणा झाली असून आधुनिक अध्यापन पद्धतींचा वापर वाढला आहे. डिजिटल शिक्षणाच्या प्रसारामुळे शिक्षकांचे तंत्रज्ञानविषयक ज्ञान आणि कौशल्ये विकसित झाली आहेत. तसेच विद्यार्थीकेंद्रित दृष्टिकोनाचा स्वीकार केल्यामुळे अध्यापन अधिक परिणामकारक आणि गुणवत्तापूर्ण बनले आहे.

तथापि, या प्रक्रियेमध्ये काही आव्हानेही आहेत. नवीन अध्यापन तंत्रे आणि तंत्रज्ञानाचा प्रभावी वापर करण्यासाठी शिक्षकांना अतिरिक्त प्रशिक्षणाची आवश्यकता भासते. काही शिक्षकांना डिजिटल साधनांच्या वापरामध्ये अडचणी येतात. तसेच ग्रामीण आणि दुर्गम भागांमध्ये इंटरनेट, संगणक आणि इतर शैक्षणिक संसाधनांची कमतरता असल्यामुळे नवीन धोरणाची प्रभावी अंमलबजावणी करताना अडथळे निर्माण होतात. तरीही योग्य प्रशिक्षण आणि आवश्यक सुविधा उपलब्ध झाल्यास शिक्षक या आव्हानांवर मात

करून शिक्षणाच्या गुणवत्तेमध्ये महत्त्वपूर्ण योगदान देऊ शकतात.

सुधारणा आणि सूचना:

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० ची प्रभावी अंमलबजावणी करण्यासाठी काही महत्त्वपूर्ण सुधारणा आणि उपाययोजना आवश्यक आहेत. शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रम अधिक प्रभावी, सातत्यपूर्ण आणि तंत्रज्ञानाभिमुख करावेत, जेणेकरून शिक्षक नवीन अध्यापन पद्धती आत्मसात करू शकतील. सर्व शाळांमध्ये इंटरनेट, संगणक, स्मार्ट क्लासरूम यांसारख्या डिजिटल पायाभूत सुविधा विकसित कराव्यात. ग्रामीण आणि दुर्गम भागातील शाळांना विशेष आर्थिक मदत देऊन आवश्यक शैक्षणिक संसाधने उपलब्ध करून द्यावीत. कौशल्याधारित शिक्षणासाठी स्वतंत्र प्रयोगशाळा आणि प्रशिक्षण केंद्रे स्थापन करावीत. शिक्षण प्रक्रियेमध्ये पालक व स्थानिक समाजाचा सक्रिय सहभाग वाढवावा. तसेच विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक, मानसिक आणि भावनिक विकासासाठी समुपदेशन सेवा उपलब्ध करून देणे आवश्यक आहे. यामुळे शिक्षण अधिक गुणवत्तापूर्ण, सर्वसमावेशक आणि परिणामकारक बनेल.

निष्कर्ष:

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० हे भारतीय शिक्षण व्यवस्थेतील परिवर्तनाचे एक महत्त्वपूर्ण आणि दूरदृष्टीपूर्ण पाऊल आहे. या धोरणाचा मुख्य उद्देश शिक्षण अधिक गुणवत्तापूर्ण, सर्वसमावेशक, कौशल्याधारित आणि विद्यार्थीकेंद्रित बनविणे हा

आहे. विशेषतः उच्च प्राथमिक स्तरावर या धोरणामुळे अध्यापन पद्धती, मूल्यमापन प्रक्रिया, कौशल्य विकास, बहुभाषिक शिक्षण आणि तंत्रज्ञानाच्या वापरामध्ये सकारात्मक व व्यापक बदल घडून आले आहेत. पारंपरिक पाठांतराधारित शिक्षणाऐवजी अनुभवाधारित, कृतीप्रधान आणि कौशल्यकेंद्रित शिक्षणाला प्राधान्य दिल्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाला चालना मिळत आहे.

या धोरणामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये आत्मविश्वास, सर्जनशीलता, चिकित्सक विचारशक्ती, संवाद कौशल्ये आणि नेतृत्वगुण विकसित होण्यास मदत होत आहे. तसेच व्यावसायिक शिक्षण आणि कौशल्य प्रशिक्षणामुळे विद्यार्थ्यांना भविष्यातील रोजगाराच्या संधींसाठी तयार होण्यास सहाय्य मिळत आहे. शिक्षकांच्या भूमिकेतही सकारात्मक बदल घडून आले असून ते ज्ञानदाते न राहता मार्गदर्शक आणि सुलभकर्ता म्हणून कार्य करत आहेत.

तथापि, या धोरणाची प्रभावी आणि यशस्वी अंमलबजावणी करण्यासाठी प्रशिक्षित शिक्षक, आधुनिक शैक्षणिक सुविधा, डिजिटल साधनांची उपलब्धता, पुरेसा निधी आणि मजबूत पायाभूत सुविधा आवश्यक आहेत. विशेषतः ग्रामीण आणि दुर्गम भागांमध्ये शैक्षणिक संसाधनांची उपलब्धता वाढविणे ही काळाची गरज आहे. शासन, शिक्षक, पालक, स्थानिक समुदाय आणि शैक्षणिक संस्था यांच्या समन्वित प्रयत्नांमुळेच या धोरणाचे अपेक्षित उद्दिष्ट साध्य होऊ शकते.

एकूणच, राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मुळे उच्च प्राथमिक स्तरावरील शिक्षण अधिक प्रभावी, समावेशक, तंत्रज्ञानसक्षम आणि भविष्याभिमुख बनत आहे. या धोरणाच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांच्या ज्ञान, कौशल्ये, मूल्ये आणि व्यक्तिमत्त्व विकासाला नवी दिशा मिळत असून भारताच्या ज्ञानाधारित, आत्मनिर्भर आणि प्रगत समाजाच्या निर्मितीस महत्त्वपूर्ण चालना मिळणार आहे.

संदर्भसूची:

1. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020, शिक्षण मंत्रालय, भारत सरकार.

2. भारत सरकार, शिक्षण मंत्रालयाचे वार्षिक अहवाल.
3. NCERT, School Education Reports.
4. UNESCO Reports on Education.
5. NITI Aayog, School Education Quality Index.
6. UDISE+ Reports.
7. Aggarwal, J.C. – Educational Administration and Management.
8. MHRD Reports on School Education.